

**“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo’jaligini
mexanizatsiyalash muhandislari instituti”
Milliy tadqiqot universiteti**

FAN:

**“MASHINALARDAN
FOYDALANISH ASOSLARI”**

MAVZU

13

**Texnologik jarayonlarni
bajarishda agregatlardan
foydalanish sarf-xarajatlari**

Berdimuratov Paraxat Tadjimuratovich

**Muhandislik tizimlarni
boshqarish kafedrası dotsenti**

13- mavzu: Texnologik jarayonlarni bajarishda agregatlardan foydalanish sarf-xarajatlari

- Reja:**
- 1. Mexanizasiyalashtirilgan ishlarni bajarishda mehnat sarfi;**
  - 2. Energiya, yoqilg‘i va surkov moylari sarfi va samaradorligini oshirish yo‘llari;**
  - 3. Pul mablag‘larining foydalanish sarflari**

Mavzu bo'yicha bilim saviyasini baholash

Tushunchalar

Mehnat, energiya, yoqilg'i va moy sarflari, pul mablag'laridan foydalanish ko'rsatkichlari, bevosita, solishtirma va keltirilgan foydalanish sarflari.

Nazorat savollari

1. Nima maqsadda agregatlardan foydalanish sarf-xarajatlari aniqlanadi?
2. Qanday sarf-xarajat turlarini bilasiz?

Bilaman (dars boshida yoziladi)	Bilishni xohlayman (dars boshida yoziladi)	Bilib oldim (dars oxirida yoziladi)

1. Mexanizasiyalashtirilgan ishlarni bajarishda mehnat sarfi

Mehnat sarfini tejash mashina-traktor agregatlaridan foydalanishda mexanizasiyalash-tirish vositalarining iqtisodiy samarador-ligini muhim ko'rsatkichi hisoblanadi.

Ish hajmi birligiga sarflanadigan mehnat sarfi mashina-traktor agregatlaridan foydalanishda mustaqil va juda muhim iqtisodiy ko'rsatkichdir. Bunday ko'rsatkich pul mablag'larining bevosita va keltirilgan sarflari to'ldiradi.

Mehnat sarfi bevosita va umumiy turlarga bo'linadi.

Mehnat sarflarini turlari

Bevosita mehnat sarfi

Agregatga bevosita xizmat ko'rsatuvchilarning mehnat sarfi (Zm.b) - bevosita mehnat sarfi deb ataladi. Agregatga bevosita xizmat ko'rsatuvchilar-traktorchi-lar sonini mtr deb belgilasak, u holda bevosita mehnat sarfi

$$Z_{m.be} = \frac{m_{TP}}{W_c}$$

buerda W_s - agregatning soatlik ish unumi, ga/soat;

Umumiy mehnat sarfi

Agregatga bevosita xizmat ko'rsatuvchilar (traktorchi-lar) soni mtr va yordamchi ishchilar soni myord deb belgilasak, u holda umumiy mehnat sarfi:

$$Z_m = \frac{m_{TP} + m_{\text{epd}}}{W_c}$$

buerda W_s - agregatning soatlik ish unumi, ga/soat;

Mehnat sarfini kamaytirish yo‘llari

Mehnat sarfini kamaytirish uchun birinchi navbatda asosiy va yordamchi ishchilar sonini kamaytirish zarur. Buning uchun esa:

- osma va o‘ziyurar agregatlardan foydalanish;
- mukammallashgan va takomillashtirilgan mashinalarni ishlatish;
- avtomatlashtirish vositalarini qo‘llash;
- ilg‘or texnologik jarayonlarni joriy etish;
- yuqori unumli agregatlardan foydalanish;
- qishloq xo‘jaligi ekinlarining hosildorligini oshirish ishlarini to‘g‘ri tashkil etish lozim bo‘ladi.

Energiya sarflari turlari

Energiya sarflari hpm mashina-traktor agregatlaridan foydalanishda mexanizatsiyalashtirish vositalarining iqtisodiy samaradorligini muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Texnikalardan foydalanish hisoblarida asosan, Ail foydali va At to'liq energetik sarflardan foydalaniladi.

Energetik sarflar

Foydali energetik sarflar

Agregat dalada ishlaganda $S_{i.y}$ ishchi yo'lni bosadi, ishchi mashina R qarshilik ko'rsatadi. Shunda agregat ma'lum vaqt ichida A_f foydali ishni bajaradi.

$$A_{\phi} = R \cdot S_{i.y}$$

Умумий энергетик сарфлар

To'liq energetik sarflar har gektarga sarflana-digan yonilg'i miqdori q , yonilg'ining kkal/kg o'lchangan issiqlik yaratuvchan-ligi (N_i) (issiqlikning $427 \text{ kg} \cdot \text{m}/\text{kkal}$ mexanikaviy ekvivalentini) hisobga oladi, $\text{kg} \cdot \text{m}$:

$$A_T = 427 \cdot H_u \cdot q$$

Agregatning energetik foydali ish koeffisienti quyidagicha topiladi:

$$\eta_{\varepsilon} = \frac{A_{\text{ул}}}{A_T}$$

Energiya sarfini kamaytirish yo'llari

Zamonaviy traktorlarning dvigatellari quyidagi ko'lamlardagi energetik foydali ish koeffisientini ta'minlaydi: **ekishda $\eta_3 = 0,07...0,08$; shudgorlashda $\eta_3 = 0,11...0,16$; kultivasiyada $\eta_3 = 0,07...0,08$; yig'im-terimda $\eta_3 = 0,03...0,08$.**

Ko'rinib turibdiki, energetik foydali ish koeffisientining absolyut qiymatlari juda past. Shuning uchun **birinchi navbatla dvigatellarning konstruksiyasini mukammal-lashtirish va yangisini yaratish** bo'yicha ishlar olib borish zarur.

3. Yoqilg'i va moy sarflari

Yoqilg'i sarflari

Bir gektarga yoqilg'i sarfi tajriba yo'li bilan aniqlanadi. Bunda texnologik jarayonni bajarganda Q_i , agregat salt harakatlanganda $Q_{s.y}$, traktor to'xtab, dvigateli ishlab turgandagi Q_t yonilg'i sarflari maxsus o'lchov asbobi yordamida o'lchanadi.

Bularga mos holda smena davomida ti ish vaqti, $t_{s.y}$ salt yo'llar vaqti va t_t to'xtashlar vaqti hamda agregatning ish unumi W_a xronometraj qilish yordamida aniqlanadi, so'ngra bir gektarga yoqilg'i sarfi hisoblanadi, kg/ga:

$$q = \frac{Q_u t_u + Q_{c.\ddot{u}} t_{c.\ddot{u}} + Q_T t_T}{W_a}$$

Moy sarflari

Moylarning sarfi yoqilg'i sarfining asosiy turiga nisbatan foizlarda hisoblanadi: motor moyi 3...4%, konsistent moylar (solidol, siatim, litol 24, fiol 1) va trans-missiya moylari 1...2% olinadi, o'rtacha umumiy moy sarfi 5% tashkil etadi.

Yoqilg'i va moy materiallari sarfini kamaytirish yo'llari

Mashina-traktor agregati ishlaganda yoqilg'ining ortiqcha sarflanishiga quyidagilar:

- **dvigatel yoqilg'i tizimini noto'g'ri sozlanishi;**
- **yoqilg'i quyishda, tashishda va saqlashda to'kilishi;**
- **agregatning tezlik rejimining noto'g'ri tanlanishi sabab bo'ladi. Shu bilan birga:**
  - **agregatning ish unumini oshirish;**
  - **dvigatelni maqbul tezlik rejimida ishlatish va barcha rejimli rostlagichdan foydalanish zarur.**

3 . Pul mablag‘lari sarflari

Bevosita pul
xarajatlari

Keltirilgan pul
xarajatlari

Bevosita sarflarga:
Sa- amortizasiya ajratmalariga ,
Sta'mir- ta'mirlashga, St.s- texnik
servisga va Sm- ishlatishdagi
materiallarga narxi; Smaosh-
mexanizatorlar maoshi;
Syor- yordamchi ishlar narxi kiradi.

Ko‘rsatilgan sarflarni jamlasak,
bevosita sarflar miqdori aniqlanadi :

$$C_{\bar{6}} = C_a + C_T + C_{T.c} \\ + C_{\text{Э.М}} + C_{\text{Маош}} + C_{\text{ëп}}$$

Keltirilgan foydalanish
sarflarini hisoblashda K_k
kapital mablag‘lardan
olinadigan Yen me'yoriy
foyda ham hisobga olinadi.
 Yen ning normativ qiymati
 $0,15$ olinadi.

Bu holda keltirilgan
sarflar, so‘m/ga:

$$C_K = C_{\bar{6}} + E_H \cdot K_K.$$

Agregatning solishtirma foydalanish sarflari

Solishtirma foydalanish sarflar quyidagicha aniqlanadi, so'm/ga:

$$C_{ga} = \frac{C_{\text{йил}}}{W_{\text{йил}}} ; \quad C_{ga} = \frac{Z_{TP} + Z_{KHM} + Z_{\text{ё.ж}}}{W_{\text{йил}}} ;$$

Bunda: Z_{tr} - traktorga oid sarflar; Z_{qhm} - QHM ga oid sarflar; $Z_{yo.j}$ - yordamchi jihozlarga oid sarflar; W_{yil} - yillik bajarilgan ish hajmi, ga/yil.

Pul mablag'leri sarflarini kamaytirish yo'llari

Bevosita pul sarflarni kamaytirish uchun birinchi navbatda agregatni yillik ish unumini (W_a) oshirish kiradi.

Unga quyidagilar: agregatning parametrlari va ulardan foydalanish ko'rsatkichlari (quvvati, tezligi, qamrash kengligi); ishlarni tashkillashtirish bilan bog'liq bo'lgan omillar, smena vaqtidan foydalanish koeffisienti (τ), smenalar soni (a_{cm}), agregatning ish kunlari (D_{ish}) soni, paykal uzunligi (L), agregatlarning solishtirma qarshiliklari (K_a) katta ta'sir ko'rsatadi.

**Диққат!
Ёзиб олинг ва эслаб
қолинг!**

**Mashina-traktor agregatlaridan
foydalanishda barcha sarf-xarajatlarni
kamaytirish orqali ishlab chiqarilgan
maxsulotning tannarxini pasaytirishga
erishiladi.**

Mavzu bo'yicha nazorat savollari

- 1. Bajarilgan ishga mehnat sarfi qanday topiladi?**
- 2. Bajarilgan ishga yoqilg'i sarfi qanday topiladi?**
- 3. Agregatning ishlayotganda yoqilg'ining ortiqcha sarflanishiga ta'sir etuvchi qaysi omillarni bilasizmi?**
- 4. Agregatning foydalanish sarf-xarajatlarini oshishiga va kamayishiga ta'sir etuvchi qaysi ko'rsatgichlarini bilasiz?**
- 5. Bevosita va bilvosita sarf- harajatlarini farqini ayting.**

“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo’jaligini
mexanizatsiyalash muhandislari instituti”
Milliy tadqiqot universiteti

E'TIBORINGIZ UCHUN RAHMAT!

Berdimuratov
Paraxat

Muhandislik tizimlarni
boshqarish kafedrasini
dotsenti

+ 998 (71) 237 0586

b_parakhat@mail.ru

+ 998 (97) 157-69-88